

Helmer Widlunds bildarkiv – en livsgärning

Början till ett bildarkiv

Tillkomsten av Luleå kommuns bildarkiv kan spåras till 1920-talet. Under 1920 lämnade Herman Fernlund (1868-1937) ett motion till stadsfullmäktige med förslag att ”en permanent institution tillsattes med uppdrag att vaka över stadens yttre vård och ans”. Syftet var att denna nämnd skulle lämna förslag till förbättringar både till stadens egna myndigheter och allmänheten samt att ”väcka den nu slumrande ansvarskänslan och insikten om vad som pryder eller vanpryder”.

Hösten 1920 beslutade fullmäktige att inrätta den föreslagna nämnden och kalla den stadsvårdsnämnd. Till ledamöter valdes lektor Waldemar Leeb-Lundberg (1880-1927), bankdirektör Olov August (Åke) Tydén (f 1870), redaktionssekreterare A Johnsson, grosshandlare Johan Algot Degerstedt (f 1880) och tillskäraren N Johansson.

Vårvintern 1923 föreslog stadsvårdsnämnden att byggnadsnämnden skulle begära ett anslag hos stadsfullmäktige för att ordna ett ”bildgalleri” över staden. Här kan det vara lätt att utbrista: vilka framsynta ledamöter! Men syftet var, vilket framgår i protokollen, att

”underlätta Byggnadsnämndens, Byggnadskontorets och även Stadsvårdsnämndens arbete och giva dem tillfälle att på ett effektivt sätta kontrollerna de förändringar som ske i stadsbilden genom tillkomsten av nya byggnader m.m. och möjlighet att hålla dessa förändringar inom en sådan ram att de bli till fördel för stadens utseende”.

Att sedan fotografierna bevarades och med tiden blev historiskt intressanta var en positiv bieffekt.

Fotografen Bernhard Persson (1897-1957) fick uppdraget att fotografera från gatuhörnen i respektive kvarter. Persson hade övertagit Jenny Wallsténs fotoateljé, på Stationsgatan 44, från den 1 maj 1919. Han drev ateljén till slutet av 1930-talet, och flyttade sedan från Luleå. Stadsfotograferingen skedde under år 1924 och kopiorna klistrades in kvartersvis på stora ark och sattes i två pärmar, vilka numera förvaras i stadsarkivet. I brevet från ordföranden i stadsvårdsnämnden, Waldemar Leeb-Lundberg, framgår att ”Plåtarna [d v s negativen] skola bli stadens tillhörighet”. Men negativerna kom på villovägar, kanske de aldrig levererades till staden – det fanns ju trots allt kopior inklistrade i album. Ett antal år senare fann en privatperson negativerna på soptippen och lämnade dem till bildarkivets grundare Helmer Widlund (mer om Helmer längre fram). Plastnegativerna var rullade som cigarrer och fick ligga i press under glasplåtar, d v s äldre negativ, under lång tid för att bli hanterliga.

I takt med att stadsbilden förändrades blev fotografierna inaktuella och redan 1940 skickade stadens ledande tjänsteman, stadsdirektör Allan Schultz (1881-1947), en skrivelse till drätselkammaren, nuvarande kommunstyrelsen, där han ansåg att en ny fotografering måste genomföras. Som argument anfördes att

”Det är nu tjugo år sedan stadens drätselkammare lät fotografera alla gatukorsningar inom den egentliga staden för att på så vis få en bild av stadens dåvarande utseende. Sedan denna tid har många byggnader försvunnit och nya kommit till, varjämte gator förändrats och nya bebyggda tomtområden tillförts stadsområdet. Skäl finnes därför att ånyo göra en liknande fotografering”.

Denna gång gick uppdraget till amatörfotografen och rådhuskanslisten Einar Wallgren (1899-1977) och staden lyckades få fotograferingen till samma pris som 17 år tidigare d v s för 400 kronor. Wallgren fotograferade av stadens kvarter från gatuhörnen, på samma sätt

som Bernhard Persson gjort. Även dessa fotografier, uppklistrade på ark och insatta i pärmar, finns bevarade i stadsarkivet. För både Persson och Wallgren uppgår antalet fotografier till drygt 270 stycken.

Epoken Helmer Widlund startar

Parallellt med dessa fotograferingar åren 1924 och 1941 levde en man med ett växande intresse för fotografering och insamlande av historiska fotografier, nämligen Helmer Widlund. Han föddes 1909 i Luleå och växte upp på Östermalm, i ett av de s k sotarhusen. I mitten av 1990-talet intervjuade jag Helmer och frågade om hans fotointresse och tillkomsten av bildarkivet och han berättade hur det hade gått till:

- I slutet av 1920-talet fick jag min första kamera - en enkel bälgkamera. Vid speciella tillfällen föstes släkt och vänner ihop och fotograferades. Men det var först 1935 som fotograferandet tog fart. Då började jag fotografera hus som var intressanta av olika anledningar. Då kostade en film med åtta stycken negativ 90 öre. Filmen köptes och framkallades på Jala färghandel. Själva samlandet av äldre fotografier som hobby började när jag av en slump bläddrade bland vykort i en pappershandel. Det fanns flera äldre vykort av det gamla Luleå och jag köpte in samtliga motiv. Det var också under 1930-talet som jag fick möjlighet att börja samla gamla fotografier för stadens räkning. Det hela började av en slump. Jag hade fått tag på ett fotografi från sekelskiftet. Det var taget från kyrktornet mot Båthusbacken. Jag gick in till stadsdirektör Schultz och frågade om vi skulle kosta på en reprofotografering. Han tittade på bilden och sa: - Det här löser ett problem. Så försvann han med bilden till stadsingenjör Bengtsson, för att visa att Storgatan var iordningsställd redan vid sekelskiftet. Av stadsdirektör Allan Schultz fick jag sedan i uppdrag att samla in gamla fotografier och fortlöpande dokumentera förändringar i Luleå stad. Uppdraget förnyades sedan av den efterträdande stadsdirektören Lindvall.

1940-tal

Sommaren 1947 uppmärksammas Helmer i en tidningsartikel av Norrländska Socialdemokraten när han hjälper Bo Lagercrantz från Nordiska museet med inventering av stadens äldsta bebyggelse. I artikeln framgår att ett

"Förnämligt bildarkiv finns påbörjat av exekutionsbiträdet Helmer Widlund, känd som en god amatörfotograf. Han har ägnat en stor del av sin fritid till att få tag i bilder från den gamla tiden. Jag har lyckats komma över rätt många värdefulla plåtar som nu bearbetas, men det har hittills varit magert med anslag för arbetet, säger hr Widlund". (Norrländska Socialdemokraten lördagen den 9 augusti 1947).

Tre år senare uppmärksammas Helmer i Norrbottens-Kuriren och det framgår bl a att han förvarar bildarkivet i stadsfogdekontoret, d v s sin arbetsplats som var belägen i nuvarande stadshotellet. Vid denna tidpunkt är stadsfogdekontoret en kommunal inrättning, men sedermera blev den statlig. NK:s journalist betecknar Helmer arbete som en kulturhistorisk gärning:

"En förnämlig hobby har amatörfotografen, exekutor Helmer Widlund i Luleå, som tagit till sin uppgift att samla in bilder av det gamla Luleå och visa den fortlöpande utvecklingen genom fotografering av hus, som försvinner ur stadsbilden. Sporadiska ansatser för sådan fotoarkivering har gjorts tidigare, men hr Widlund är den förste som systematiskt gått in för uppgiften. För denna sin kulturhistoriskt värdefulla insats åtnjuter han stöd och uppmuntran av läns museet och Luleå stad". (Norrbottens-Kuriren tisdagen den 5 december 1950).

Helmer är återhållsam i artikeln och "beklagar bara att han inte börjat sin hobby tio år tidigare. Då hade han kunnat bärga stora värden, nämligen fotograferna [C G]Blomqvists och Bern.Perssons plåtar, som kördes bort som fyllning i oljehamnen [området vid nuvarande Pontusbadet] och till sopplatsen". Liksom vi i stadsarkivet har använt Helmers minne vid identifiering av fotografier, så har Helmer använt minnesgoda lulebor när han var yngre. Denna kunskapsöverföring mellan olika generationer är en viktig länk för identifieringen av fotografier. Längre fram i artikeln framgår att

”Det är sannerligen inte lätt att se vad de äldsta korten föreställer, även för dem som bott länge i staden, säger hr Widlund, som ibland har ett verkligt knepigt detektivarbete med att identifiera gamla bilder. Lediga stunder anslås ofta till att gå och fråga gamla stadsbor vad bilden föreställer. Framlidne chefredaktören Hugo Lindgren hjälpte hr Widlund att identifiera många fotografier. Det är hög tid att denna bestämning av det gamla fotomaterialet sker nu, medan ännu personer som levde de sista decennierna av 1800-talet är i livet. Nästa generation har nog ingen aning om vad bilderna föreställer”. (Norrbottnens-Kuriren tisdagen den 5 december 1950).

1950-tal

År 1950 var ett genombrottsår för bildarkivet, som hittills varit utan anslag, eftersom kulturvårdsnämnden anslår 350 kr för ”komplettering och vård av stadens bildarkiv” inför år 1951. Nämnden konstaterade att arkivet vårdades av exekutor Helmer Widlund och att han lovat att bistå nämnden med upplysningar och råd. Bildarkivet hade vuxit ordentligt vid denna tidpunkt och registreringen hade blivit eftersatt, bl a på grund av svårigheten att få tag i fotopapper i slutet av kriget, men säkerligen också p g a att Helmer var ensam i sitt ideella arbete med att bygga upp ett historiskt bildarkiv. En ambitiös registrering var påbörjad, där fotografierna monterades kvartersvis på ark med en kartskiss över det fotograferade området. Denna form av registrering blev bara ett försök, förmodligen blev uppgiften att montera bilder och rita av kvarteren för övermäktig. I arkivet finns endast montage av kvarteret Gullvivan.

Ett försök att tillgängliggöra samlingen gjordes 1952. Då framställdes en utställning i samarbete med Luleå Fotoklubb. Det var i huvudsak äldre fotografier som ställdes ut, men även några nyare för att visa på förändringar i staden, totalt omfattade utställningen 220 fotografier. Året efter gjordes en historisk bildutställning av Helmer med kulturvårdsnämnden som avsändare. I augusti samma år var Helmer i kyrktornet med fotografen Rune Espling för att dokumentera Luleå från ovan. Denna bildserie utgör ett intressant jämförande material till de fotografier som fotografen Johan Andersson tog 1879 från dåvarande kyrktornet.

Under 1950-talet ökade Luleås befolkning med 50%, från drygt 20 000 till drygt 30 000 invånare. Den främsta orsaken var utvecklingen av Norrbottens Järnverk AB (NJA). I huvudsak uppfördes nya bostadområden utanför centrala Luleå, men i centrum revs äldre bebyggelse för uppförande av nya byggnader. Under denna period uppfördes bl a Posthuset (1954), Shopping (1955), Pontusbadet (1957) och Stadshuset (1958). Dessutom invigdes Bergnäsbron 1954, vilket medförde rivningar för framdragning av den nya trafikleden Sandviksgatan. Utvecklingen påverkade också kulturen i perspektivet bevara och dokumentera. Ett brev, daterat 18 februari 1954, från kulturvårdsnämnden till ”Styrelsen och nämnder inom stadsförvaltningen i Luleå samt i staden verksamma ideella föreningar” inleds med texten

”Luleå stads kulturvårdsnämnd har inom ramen för sin verksamhet sedan några år tillbaka påbörjat upplägandet av ett lokalt bildarkiv, som genom ett omfattande och förtjänstfullt arbete av arkivets föreståndare, exekutor Helmer Widlund, resulterat i att en mängd unika bilder belysande stadens liv och utveckling från senare delen av 1800-talet och fram till våra dagar letats fram ur gömmorna och tillförts bildarkivet. Den kulturhistoriska betydelsen av att på detta sätt söka i bild åt eftervärlden bevara olika utvecklingskedan i vår stads historia torde vara uppenbar. Arkivets föreståndare och kulturvårdsnämnden mottager med största tacksamhet även i fortsättningen bildbidrag för arkivets vidare utbyggnad”.

I nämnda brev framgår även att bildarkivet skulle kompletteras med inspelningen av en smalfilm av fotografen Marcel Reichberg. Dessutom ville nämnden ”genom bandinspelningar söka bevara vissa viktiga lokal evenemang åt eftervärlden.” Man ville att stadsförvaltningen och föreningarna skulle kontakta nämnden när något intressant hände i staden. Brevet

avslutades med en förhoppning att tillsammans med föreningsarkiven finna en lösning för bevarande av deras handlingar.

I stadsarkivet finns en ihopklippt film som synbarligen är händelser i Luleå under 1950-talet och förmodligen är det denna film som nämns i texten. Men det kan konstateras att det inte blev något smalfilmsarkiv. Men en lösning på föreningsarkivens bevarande för hela Norrbottens ordnade sig när Folkrörelsernas Arkiv i Norrbotten inrättades 1964. Den verksamheten delar numera arkivlokaler med Norrbottens museums och Norrbottens läns landstings arkiv på Björkskatan.

1960-tal

Under 1960-talet fördes diskussioner mellan kulturvårdsnämnden och Helmer om åtgärder för registrering och montering av fotografierna. I mars 1963 uppmanades Helmer att komma ”med kostnadsförslag på systematisering och uppklistring av bilderna”. Men inget förslag inkommer och i januari 1965 beslutade nämnden att på nytt uppmana Helmer att lämna ett kostnadsförslag. Den 9 augusti 1966 föreslår nämnden att man inleder ett samarbete med stadsbiblioteket för registrering av fotografierna. Efter ett möte med länsbibliotekarie Stig Kågerman föreslås att utredning fortsättes och att kontakt tas med Folkrörelsernas arkiv. Den 18 maj 1967 höll kulturvårdsnämnden möte i stadshuset. Speciellt inbjudna var Helmer Widlund och Carl-Uno Hanno från Folkrörelsernas Arkiv i Norrbotten. I mötesprotokollets § 6 framgår följande:

”Debatt om Luleå stads bildarkiv. Carl-Uno Hanno, Folkrörelsernas arkiv och Helmer Widlund, Luleå stads bildarkiv voro speciellt inbjudna. Ordf. redogjorde för nämndens tidigare åtgärder i ärendet, samt underströk att kulturvårdsnämnden måste ta sin del av ansvaret för bildarkiv.

Under den följande debatten yrkades, att nämnden skulle uppdraga åt C-U. Hanno och H.Widlund att hålla kontakt i frågan och att även nämnden beslutade enligt yrkandet.”

Under 1960-talet var Helmer fortfarande ensam i arbetet med bildarkivet och att på fritiden hinna registrera och montera fotografier var förmodligen ett alldeles för stort arbete. Det fanns också mycket att överväga i materialväg - för att fotografierna skulle hålla så länge som möjligt. I början av 1980-talet var detta fortfarande inte ordnat. Problematiken framgår i en intervju med Helmer i Norrskensflamman:

”Widlund har så smått börjat lägga upp en systematisk katalogisering av bilderna, första av sitt eget kvarter Eken.

- Det är de jobbigaste som är kvar, säger han och det hänger samman med svårigheterna att komma på en fastsättningsmetod, som inte skadar bilderna. Som inte angriper silvret i fotopappret – det vill blekna. För närvarande använder jag ren solution, men det är ingen som vet om det är bra för bilderna. Och fotohörn nöts ut så fort vid bläddring”. (Norrskensflamman fredagen den 6 februari 1981).

1970-tal

Sommaren 1972 höll Föreningen Norrbottens Museum årsmöte med landshövding Ragnar Lassinantti som ordförande. Årsmötet beslutade bl a att Helmer Widlund skulle utnämnas till hedersledamot. I ett tidningsklipp, förmodligen ur Norrbottens-Kuriren, framgår att

”Landshövdingen harangerade värtaligt hr Widlund, som var tillstädes, och erinrade om hans mångåriga och för kulturminnesvården mycket värdefulla arbete som han utfört och utför genom att i bild bevara hembygden Luleå och genom att levandegöra en gången tid vid mångafaldiga bildvisningar och föredrag”.

Året efter fick Helmer Luleå kommuns kulturstipendium, på 2 500 kronor, som under högtidliga former delades ut på fullmäktiges sammanträde i maj samma år. Han hade föreslagits som stipendiat av Erland och Laila Sundström med formuleringen

”Som motivering för vårt förslag ber vi att få hänvisa till Luleå kommunförvaltning dit Helmer Widlund skänkt sin utomordentligt förnäma bildsamling, som på ett mycket fint sätt dokumenterar Luleå stad under en längre tidsepok”. (Norrbottnens-Kuriren onsdagen den 4 april 1973).

År 1974 pensionerades Helmer från sin tjänst som kronoassistent inom kronofogdemyndigheten, där han hade arbetat i 48 år. I en senare artikel framgår det att han i samband med pensionen lämnade sitt bildarkiv, men att han sju år senare blev kontaktad av kommunen med en förfrågan om han kunde ordna upp de fotografier som förvaltningarna hade i sina gömmor. Med tanke på att bildarkivet varit Helmers hobby under nästan 40 år verkar det förvånande att han upphör med bildsamlandet.

Vid genomgång av Helmers privata fotoalbum, som skänktes våren 2007 till stadsarkivet av sönerna Lars och Örjan Widlund, hittar jag ett fotografi från april 1976. Det föreställer Helmer i sin bostad, en av de s k ”sotarhusen” på Östermalm, och vid sitt skrivbord. Framför honom ligger några gamla fotografier. I april 1979 har Helmer fotograferat några personer inomhus i en privatbostad och på bordet ligger en pärm som innehåller Bernhard Perssons fotografier från gatukorsningarna i Luleå 1924. Vidare finns interiörbilder från Helmers privata kontor som visar kartonger med fotografier sorterade i kuvert i december 1980. Detta bevisar åtminstone att intresset för gamla fotografier fanns kvar och att Helmer hade tillgång till bildarkivet och delvis förvarade samlingen hemma.

1980-tal

I början av 1980-talet funderade Helmer på vad som ska hända med bildarkivet i framtiden. Förmodligen var bildarkivet i oförändrat skick sedan han pensionerades. Vid återkomsten 1981 är han fortfarande ensam om att sköta arkivet. I en intervju samma år säger Helmer:

”-Luleå kommun visar emellertid dåligt intresse. Detta i motsats till Norrbottens museum, som förresten har en del oidentifierade bilder. Muséet blir det väl också som så småningom får ta hand om arkivet, eftersom jag förgäves letat efter någon som tar vid efter mig”. (Norrskensflamman fredagen den 6 februari 1981).

Men året efter har Helmer två beredskapsarbetare, Irene Åström och Margot Thurffjell, som hjälper till med registreringen av fotografierna. Verksamheten finns på sjunde våningen i stadshuset och arkivet i Odd Fellows fastighet, vid Smedjegatan. I samarbete med kommunens Informationskontor och Norrbottens museum påbörjas en arkivmässig registrering, förvaring och framtagning av fotografier. I slutet av 1980-talet finns det närmare 10 000 fotografier registrerade, monterade och insatta i pärmar. Denna samling finns fortfarande kvar i samma skick.

År 1984 föräras Helmer ytterligare en gång offentligen för sitt bildsamlande, då han erhåller diplom och en förtjänstmedalj av den nystartade Luleå Hembygdsförening. I Norrbottens-Kuriren skildras Helmer på följande sätt:

”Helmer Widlund har under många, många år samlat bilder över det gamla Luleå och det Luleå som växt upp under hans 75-åriga levnad. Genom sitt goda lokalsinne och synminne har han varit ovärderlig när det gäller att rätt och riktigt placera en gången bebyggelse som nu är försvunnen och bildmaterialet växte år efter år och omfattar vid det här laget drygt 6 000 foton. Luleå kommun har nu tagit hans tjänster i anspråk så hobbyn har faktiskt blivit ett jobb”. (Norrbottnens-Kuriren lördagen den 11 augusti 1984).

1980-talet blev ett decennium som kännetecknades av ständiga flyttningar för bildarkivet. I Luleå kommuns personaltidning (Nyckelfolket) 1989 framgår att bildarkivet hunnit flytta sju gånger sedan 1982. Verksamheten började på våning sju och flyttade sedan till trean, femman, nian, femman (igen), sjuan (igen) och sedan till fastighetskontorets städavdelningen på Skeppsbrogatan. Efter sistnämnda flyttning arbetade fyra personer i bildarkivet, förutom Helmer Widlund var det Gun Nordin, Astrid Wiklund och Ebba Olofsson. Samtliga var med vid den förmodligen sista flyttningen 1993. Den skedde till stadshuset och innebar att centralarkivet, som förvarar kommunens äldre handlingar, och bildarkivet gick ihop till en gemensam verksamhet, sedermera med namnet stadsarkivet.

Helmer lever kvar

Från 1993 och tio år framåt hade jag förmånen att arbeta med Helmer. Andra anställda kom och gick, men Helmer bestod. Han arbetade halvtid och på förmiddagar. Oavsett väder kom han alltid gående till stadsarkivet med sin portfölj – fylld med fotografier. På eftermiddagen bar det hem till frun Maja, om det inte var tisdag och kyrklunch. Men jag har en känsla av att Maja kunde få vänta på honom med den färdiglagade lunchen, när han tog sig genom stan hem till Stationsgatan – alltid fanns det någon att slänga några ord med och fråga om någon bild.

Helmer var social och hade alltid någon historia från verkliga livet i bakfickan. Det märktes tydligt vid fikarasterna i bildarkivet – när han började prata tystnade alla i spänt förväntan om vad han skulle berätta. Ofta startade han historien med – det här har jag kanske berättat förut, men det var alltid nya historier. Med sin långa liverfarenhet var han en direkt länk till det förflutna och berättade han om världskriget fick man fråga om det gällde första eller andra, eftersom hans minne sträckte sig så långt. Begreppet ett levande uppslagsverk stämde verkligen på Helmer och hans minnesdetaljer sträckte sig så långt att t o m kunde redogöra för färger!

Trots sin höga ålder fortsatta han att arbeta till början av 2000-talet innan han pensionerade sig själv. Under våren 2007 gick Helmer ur tiden, men bildarkivet lever kvar som ett minne över honom. Här finns en gedigen grund att stå på, från 1800-talet och framåt, men arbetet stannar inte där. En del av arbetet består i att förvalta Helmers insamlade fotografier och en annan del att bygga på samlingen med både gamla och nya fotografier. Ett bildarkiv ska inte konserveras utan måste tillföras nya/gamla fotografier. Vi måste följa med utvecklingen och försöka bevara representativa fotografier från olika mänskliga verksamheter över tiden. Inte utan stolthet bygger vi vidare på Helmers bildarkiv – för tillfället bestående av drygt 1 miljon bilder och negativ.